

«ТАСДИҚ МЕКУНАМ»

Ректори ДМТ, профессор

Насриддинзода Э. С.

« 15 » 04 2024

ХУЛОСАИ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Диссертатсияи Нурулҳақ Қамар дар мавзуи «Салафия: назария ва амалия», ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.14-Фалсафаи дин ва диншиносӣ пешниҳод гардида, дар кафедраи диншиносии факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро шудааст.

Мушовири илмӣ доктори илмҳои фалсафӣ, профессори кафедраи онтология ва назарияи маърифати факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Аҳмадов Саид мебошад.

Нурулҳақ Қамар аз 1.09.2021 мудирӣ кафедраи диншиносии факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Ӯ 19.10.1984 дар мавзуи “Консепсияи муносибатҳои милли дар исломи муосир ва масъалаҳои тарбияи атеистӣ” дар Шурои илмии назди Академияи илмҳои ҷамъиятшиносӣ дар назди КМ ҲКИШ (ш. Москва) рисолаи номзадӣ худро дифо намудааст.

Дар натиҷаи муҳокима хулосаи зерин қабул карда шуд:

Аҳамияти таҳқиқи мавзӯ дар он ифода меёбад, ки масъалаи ривочи ифротгароии исломӣ дар замони муосир мушкилоти зиёдеро дар ҷомеаи мусалмонӣ, аз ҷумла, Тоҷикистон ба бор овардаст. Дар ҳаёти динии мусулмонон низ ин тағйиротҳо хеле азиманд. Яке аз он мушкилотҳо ба фаъолият пардохтани равияҳои ифротии мазҳабӣ, аз ҷумла, фундаментализми исломӣ ё усулгароёни исломии ифротӣ мебошад. Ифротгарой, аз ҷумла, салафия омили муҳимме дар нобасомонии ҳаёти иҷтимоӣ-динӣ дар аксари кишварҳои минтақаи ислом гардидааст. Дар ин замина зиддиятҳои тозае, ки дар дохилу хориҷи кишварҳои мусулмонӣ ба вучуд омаданд, ба рушди босуръати онҳо халал мерасонанд. Эҷоди ин зиддиятҳо ва фаъолияти равияю созмонҳои ифротӣ ба рушди босуботи кишварҳои дар ҳоли рушд таъсири манфӣ мерасонанд. Дар Тоҷикистон ин таъсир боз ҳам бештар аст, чун тавоноии давлати ҷавони он ҳоло дар муқобили чунин таҳдидҳо, махсусан таҳдиди равияҳои ифротии исломӣ заиф ва барои кишвар метавонад осебпазир бошад. Таҳқиқоти мазкур ба таҳқиқи назария ва амалияи равияи ифротии исломӣ-салафия, роҳҳои пешгирӣ аз таъсири номатлуби он, яъне мавзуи хеле муҳимми ҳаёти имрӯзаи ҷумҳури-рафъи хатари неруҳои хатарбор, бахшида шудааст.

Бояд зикр кард, ки баъди ҳазор сол тавассути азму иродаи мардуми ватандӯсти кишвар бо сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон давлати мустақили Тоҷикистон қомат афрохт ва пайваста дар ҷустуҷӯи роҳи мустақими рушди давлатдории хеш аст, аммо таҳдиду хатарҳо аз ҷониби баъзе гурӯҳҳои сияҳкори дохилӣ ва қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ нисбати истиқлолияти ҷаҳии давлати миллию дунявӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз аз байн нарафтааст. Яке аз чунин таҳдиду хатарҳо нисбати амнияти суботи кишвар ва истиқлолияти давлати Тоҷикистон ин паҳншавии афкори бегонаи тақфирӣ-ҷиҳодӣи зиддимиллии зиддитамаддунӣи ҷараёни салафияи ифротӣ мебошад. Хатари салафияи ифротӣ нисбати давлати миллию дунявӣи Тоҷикистон дар он аст, ки бо пуштибонии қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ, ки дар Тоҷикистон манфиати геосиёсӣ доранд, он дар зерӣ парчами бозгашт ба “исломи ноб,” яъне исломи замони ба ном “салафи солеҳин,” хилофати исломиро эҳё кардан мехоҳад ва бар зидди низомии давлатдорӣҳои миллию дунявӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, мубориза мебаранд. Мутаассифона, давлатҳои Ғарб низ барои амалӣ сохтани нақшаҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ худ ва барои дар ҳолати бозмондагии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҳарбӣ-сиёсӣ нигоҳ доштани кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз ин омил истифода мекунанд. Бо ин мақсад ҷавононро аз кишварҳои мусулмонӣ, бахусус араб, барои таълим ба донишгоҳҳои Ғарб ҷалб месозанд. Марказҳои гуногуни таълимӣ ташкил мекунанд, нерӯҳои ифротиро аз ҷиҳати молӣ дастгирӣ менамоянд ва ғайра.

Ғарб ба рушди низомҳои дунявӣ дар кишварҳои мусулмонӣ манфиатдор нест, зеро низомии дунявӣ метавонад ба рушди илмҳои дунявӣю техникаӣ, тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ин кишварҳо мусоидат намуда, вобастагии онҳоро аз давлатҳои пешрафта маҳдуд созад. Аз ин рӯ, қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ имрӯз ба нигоҳдории сатҳи таассубӣ динӣ хурофот ва аз ин роҳ ба равияҳои ифротӣ исломӣ ҷалб сохтани ҷавонон, ноором сохтани вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ин кишварҳо манфиатдоранд. Дар амалӣ сохтани ин нақша салафияи ифротӣ ба онҳо чун силоҳи идеологӣ хизмат менамояд.

Баъди ғалабаи “инқилоби исломӣ” дар Эрон солҳои 1978-1979 ҷаҳони ислом низ дар заминаи он ихтилофи ақидавӣ-мазҳабӣ ва иқтисодӣю сиёсӣ ба ду қутб тақсим гардид. Инқилоби исломӣи Эрон таъсири “омили исломӣ”-ро дар сиёсат афзоиш дод. Ҳукумати исломӣи Эрон бо истифода аз ин омил то кунун кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки таъсири худро дар олами ислом тақвият диҳад, ки ин, албатта, ба манфиати давлатҳои араби хавзаи Халиҷи Форс, ба вижа Арабистони Саудӣю Қатар ва дигарон, нест. Муборизаи ин ду қудрати минтақавӣ барои ҳифзи манфиатҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ худ низ барои паҳн гардидани ваҳҳобия аз ҷониби Арабистони Саудӣю давлатҳои шарикӣ он мусоидат намуд ва ваҳҳобияро бо панарабизм (ифротгароии арабӣ) пайваст. Зеро ваҳҳобия имрӯз идеология расмӣи давлатҳои арабии болозикр ва

ҳанбалия мазҳаби мусулмонони ин кишварҳо мебошанд ва ҳарду дар зер парчами поксозии ислом аз “бидъат-”ҳо барои ҳифзи руҳи арабии ислом бо ҳам печидаанд. Аз ин ҷо, таҳлили илмии салафия, танҳо таҳлили як мазҳаби исломӣ нест, балки он аз таҳлили маҷмуи ақидаҳои динӣ-сиёсӣ, ки бо арабгарой алоқаманд мебошад, иборат аст. Баррасии илмии он, бешак, масъалаи муҳими диншиносӣ аст. Бо вучуди муҳим буданаш, мутаассифона то ба ҳол таълимоту амалияи ин ҷараёни мазҳабӣ дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ нашудааст. Имрӯз, вақте ки суҳан дар бораи ифротгароии салафӣ меравад, беихтиёр баҳс дар атрофи сиёсати Арабистони Саудию Қатар ва идеология расмии онҳо ваҳҳобия сурат мегирад. Ҳамзамон таъсири салафия дар созмонҳои байналмиллалӣ, ба мисли Лигаи кишварҳои Араб, фондҳои хайриявии гуногун, ки тавассути Арабистони Саудӣ бунёд шудаанд ва ғайра зиёд аст ва фаъолияти онҳо ба ривочи ифротгароии ваҳҳобӣ-салафӣ дар ҳамаи кишварҳои мусулмонӣ мусоидат менамояд. Ба ин сабаб таҳқиқи он барои ошкор сохтани моҳияту хатарҳои салафияи ифротии муосир ба кишварҳои дигар ниҳоят муҳим аст.

Бояд гуфт, ки кишварҳои ҳавзаи Халиҷи Форс ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ маҳалли бархӯрди манфиатҳои қудратҳои ҷаҳонӣ аст. Ғарб кӯшиш дорад, бо ёрии шариконаш аз ҷаҳони араб ба ин минтақа ба воситаи салафияи ифротӣ таъсиргузор бошад. Ба ҳамин сабаб имрӯз салафияи ифротӣ дар кишварҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ба вижа Индонезияю Малайзия, ки аксари аҳолиашон мусулмонанд, тавассути маблағгузори баъзе кишварҳои арабии Ҳавзаи Халиҷи Форс паҳн гардида, дар баланд бардоштани сатҳи таассуби динию хурофоти мардуми мусулмони ин кишварҳо саҳм мегирад. Зухури ҳодисаҳои “баҳори араб” дар Миср, Либия, Тунису Марокаш ва бунёди “Давлати исломӣ” дар Ироқу Сурия нишон дод, ки неруи асосии ин ҳодисаҳоро гурӯҳҳои экстремистӣ-террористии салафия ва созмони “Ихвон-ул-муслимин” ташкил додаанд.

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки Тоҷикистон ҷузъи он аст, баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ марҳилаи нави рушд оғоз ёфт, ки ҷаҳонбинии дунявӣ ҷавҳари низоми сиёсӣ ва усули давлатдорӣ миллии онҳоро ташкил медиҳад ва дунявият афзалияти худро дар рушди давлатдорӣ миллии нишон дод. Азбаски ҳувияту худшиносӣ ва андешаи аҳолии Тоҷикистон тӯли садсолаҳо дар зер таъсиру таҳмили афкори бегона ва зулму истибдоди аҷнабиён олуҷаю захрогин ва хароб гардидааст, албатта, онро наметавон дар муҳлати 30 соли истиқлолияти давлатӣ таъбабат кард. Ҳарчанд дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон корҳои зиёдеро ба анҷом расониданд. Вале нерӯҳои сияҳкор низ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки бо ҳар роҳи усул ба раванди эҷоди бозсозии Тоҷикистони нав монеаро эҷод намоянд ва дар эҷоди ин монеаҳо аз сатҳи баланди таассуби динию хурофот истифода кунанд. Чуноне ки аз шабакаҳои интернетӣ ва дигар манбаъҳо солҳои охир пайваста мушоҳида мешавад, “арзишҳои”

салафияи ифротиро имрӯз ақидаҳое ташкил медиҳанд, ки ҳамагӣ ба муқобили илму фалсафа, ҳунару зебоишиносӣ, озодандешӣ, арзишҳои фарҳанги миллӣ ва давлати миллию дунявӣ нигаронида шудаанд. Барои аз ин падидаи номатлуби зиддимиллӣ, зиддибашарӣ ва зиддитамаддунӣ пешгирӣ кардан таҳқиқи ҳамаҷонибаи он ногузир мебошад. Ҳадафи рисолаи мазкур низ баррасии илмии ҳамаҷонибаи ин масъала, нишон додани моҳияти иртиҷоии таълимоти салафия, роҳҳои пешгирӣ аз паҳншавии он ва воситаю усулҳои кам кардани таъсири он ба ҷомеаи Тоҷикистон аст.

Таҳқиқи нокифояи мавзӯи мазкур аз тарафи муҳаққиқон, ба хусус, муҳаққиқони ватанӣ зарурияти таҳқиқи мавзӯи номбурдари дучанд мегардонад. Ҳарчанд баъзе муҳаққиқон ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯи мазкурро мавриди баррасӣ қарор додаанд, аммо он ҳамчун мавзӯи мушаххаси таҳқиқот мавриди таҳлили комплексӣ қарор нагирифтааст.

Мундариҷаи диссертатсия, дурустию ҳулосаҳо ва натиҷаҳои қор дар маърузаҳои илмии муаллиф дар конференсияҳои байналмиллалӣю ҷумҳуриявӣ, рисолаҳои мақолаҳои нашршудаи муаллиф, ки дар маҷаллаҳои аз тарафи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ҷоп шудаанд, инъикос ёфтаанд:

I. Монаграфияҳо:

1. Нурулҳақов Қ. Ислом ва муносибатҳои миллӣ.-Душанбе.: Ирфон, 1987. 113 с.
2. Қамар Нурулҳақов. Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он. Душанбе, “Сарбоз,” 2017, 147с.
3. Ф. Баротзода, Қ. Нурулҳақов. Вазъи динӣ-сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, “Эр-граф,” 2018, 127с.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

1. Қ. Нурулҳақов. Баъзе масъалаҳои усулии таносуби давлати дунявӣ ва дин. //Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ. Душанбе-2010, № 4, с 46-51, 187с.
2. Қ. Нурулҳақов . Нақши арзишҳои миллӣ ва мазҳабӣ дар таҳкими давлати миллӣ. //Ахбори Академияи илмҳои Тоҷикистон. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ. Душанбе-2011,№ 4, с. 110-116.
3. Музаффарпур В., Қ. Нурулҳақов. Андешаи миллӣ ва мазҳабӣ дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон. //Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ. Душанбе-20011, №3, с.54-58, 147с.
4. Қамар Нурулҳақов., Виркани М. Салафия ва ҷанбаҳои ақидатию сиёсии он.//Ахбори Академияи илмҳои Тоҷикистон. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ. Душанбе, “Сино,” 2014, с. 148-155.
5. Амондуллоев Б.С., Нурулҳақов Қ. Идеологияи иртиҷоӣ ва ифротгароёнаи баъзе аз созмонҳои динӣ. //Ахбори институти фалсафа,

сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе-2021, № 1, с.122-128.

6. Нурулҳақ Қамар. Истилоҳи “салаф” ва таҳаввули маъноии луғавии он дар таърихи ислом. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. № 6. с- 93-99.

7. Нурулҳақ Қамар. Ташаккули ғояи Аллоҳ ҳамчун ҳудуди ягонаии қабоилии араб. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -Душанбе, 2023. № 7.с-130-138.

8. Нурулҳақ Қамар. Салафия ва иртиботи он бо одатҳои тоисломии араб. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. № 8.-с.90-97.

9. Нурулҳақ Қамар. Муносибати исломи суннатӣ ва салафия ба оини зардуштӣ. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. № 9 С.110-120.

10. Нурулҳақ Қамар. Нақшаи таҷрибаи иҷтимоӣ-диниӣ тоисломии араб дар шаклирии эътиқодоти исломӣ. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. № 10. с-139-146.

11. Нурулҳақ Қамар. Одинаев Б.А. Масъалаҳои таҳаввулотӣ– таърихӣ оид ба институти оила дар Зардуштия. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. № 10. с-190-198.

12. Нурулҳақ Қамар. Сарчашмаи ғоявии муносибати салафияи ифротӣ ба фарҳанги миллӣ. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. № 11. Қисми I, С-161-169.

13. Нурулҳақов Қ. Муносибатҳои оилавӣ дар салафияи ибтидоӣ. //Паёми Донишгоҳи Хоруғ. № 4 (28), 2023, с. 283-190.

14. Нурулҳақ Қамар. Салафияи ҷиҳодӣ ва сарчашмаҳои ғоявии он. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. № 1, с.117-134

15. Нурулҳақ Қ. Шаклҳои муосири зуҳури салафияи ифротӣ. //Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе-2024, № 1. С. 75-80.

16. Нурулҳақ Қамар. Салафия-равияи бунёдгароӣ дар ислом. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. № 2. С.117-134.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаи конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ҷоп шудаанд:

1. Нурулҳақов Қамар. Анъанаи дунявият дар фарҳанги сиёсии тоҷикон // Маводи конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба 90-солагии академик М. С. Осимӣ: “Академик М. Осимӣ ва рушди фарҳанг,” 20 ноябри соли 2010.-Душанбе.: Эр-граф, 2011. С. 84-91, 376 с.

2. Қ. Нурулҳақов. Салафигароии ифротӣ: заминаҳои таърихӣ, манбаъҳои ғоявӣ ва хусусияти зиддимиллии он // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Ифротгароии салафӣ: масъалаҳои давлатдорӣ дунявӣ ва ҳифзи хувияти миллӣ” (ш. Душанбе, 27-уми майи соли 2015).-Душанбе.: Дониш, 2015. С. 63-89, 217 с.

3. Қ. Нурулҳақов. Таҳаммулпазирӣ-андешаи калидии динӣ-мазҳабии ниёгон // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 9 ноябри соли 2016).-Душанбе.: Андалеб Р, 2016. С. 217-229, 288 с.

4. Нурулҳақ Қ. Муносибати салафияи ифротӣ ба санъат. Масоили мубрами улуми фалсафӣ дар Тоҷикистони муосир // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назарияӣ ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода. –Душанбе, 2022. С. 26-34, 210 с.

5. Нурулҳақ Қамар. Таҳдиди салафияи ифротӣ ба мазҳаби ҳанафӣ. Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалии // Раванди ташаккулёбии институтсионалии кори иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дастоварҳо, масъалаҳо ва тамоюлҳо (ш. Душанбе, 23 ноябри соли 2022).- Душанбе: ДМТ, 2023. С. 46-52, 412 с.

6. Нурулҳақов Қамар. Салафия-хатар ба давлати дунявӣ // Маводҳои конференсияи байналхалқии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Ҳифзи ҷавонони Ўзбекистон аз таҷовузи идеологӣ дар давраи ҷанги иттилоотӣ.-Тошкент-Деҳнав, 17-18 ноябри 2023. С. 292-301, 714 с.

Мақсади асосии таҳқиқот ошкор сохтани моҳияти зиддимиллӣ, зиддибашарӣ, зиддитамаддунии салафияи тақфирӣ-ҷиҳодӣ ва таҳдиду хатарҳои он барои ҷомеа, ба вижа, ҷомеаҳои Осиеи Марказӣ, ки Тоҷикистон ҷузъи он аст, мебошад. Ҳадафи мазкур ҳалли вазифаҳои зеринро талаб мекунад:

- нишон додани мазмуну моҳияти истилоҳи “салаф” дар сарчашмаҳои исломӣ ва таҳаввули мазмуну мундариҷаи он дар тӯли таърихи ислом.

- ошкор сохтани робитаи салафия бо одату маросимҳои тоисломии араб ва таъсири суннатҳои “замони ҷоҳилият”- и араб ба ислом.

- ташаккули ғояи тавҳид (яктопарастӣ) дар симои Аллоҳ ва маъноии сиёсӣ касб кардани ин ғоя дар салафияи тақфирӣ-ҷиҳодӣ.

- нишон додани сабабҳои зуҳури “навоарӣ” (“бидъат”) дар ислом ва муборизаи салафия барои ҳифзи ислом аз “навоариҳо”, бахусус муборизаи он бо ақлгарой ва илму фалсафа.

- ошкор сохтани муносибати салафия ба фарҳанги миллӣ ва хусусияти зиддиумумибашарӣ ва зиддитамаддунӣ доштани таълимоти он.

- нишон додани алоқамандии мазҳаби ҳанбалӣ бо ҳаракати ваҳобия-салафияи ифротӣ.

- нишон додани мақоми идеологҳои салафия ва пайравонашон мисли Ибни Таймийя, М. Ғаззолӣ дар тақвият бахшидани салафия ва муборизаи он бо ақлгарой, илму фалсафа бо мақсади “поксозӣ”-и ислом аз “бидъат”-ҳо.

- муайян кардани таъсири ваҳобия ба салафия дар олами ислом ҳамчун як ҷараёни ба ном “бемазҳаб,” бо мақсади дар пайравӣ ба “салафи солеҳин” эҳё кардани “исломи ноб.”

- ошкор сохтани робитаи салафия бо қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ ва таъсири он ба дигар ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ-диниӣ ифротӣ.

- муайян кардани нақши салафия дар ҳаракатҳои бунёдгарой-радикалии исломӣ дар Тоҷикистон ва нақши он дар ҷанги шаҳрвандӣ.

Навгониҳои илмии рисолаи диссертатсиониро нуктаҳои зерин ташкил медиҳанд:

- бори нахуст ба таври васеъ маънои истилоҳи “салаф” тибқи сарчашмаҳои исломӣ-Қуръону суннат мавриди таҳлил қарор гирифта, муқаррар гардидааст, ки агар истилоҳи “салаф,” дар сарчашмаҳои исломӣ танҳо маънои “гузашта”, ибрат гирифта аз таҷрибаи пешиниёро доштааст, минбаъд зери таъсири муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ маънои “исломи пок,” олуданашударо ба худ гирифта, ба мақсади “поксозӣ-”и ислом аз “навоарӣ,” ақлгароӣю “бидъат” истифода шуда, равияро дар ислом ташкил додаст, ки зидди ислоҳоту навоариҳо дар ислом мубориза мекунад.

- нахустин бор робитаи салафия бо расму одат, ҷаҳонбинии тоисломии араб мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва муайян гардидааст, ки ислом дар заминаи таҷрибаи динӣ-иҷтимоии тоисломии араб қомат афрохтааст ва ҳадафи салафия ҳифзи расму одатҳои ба ислом воридшудаи араб буда, руҳияи арабии таълимоти онро ҳимоя мекунад.

- аввалин бор масъалаи бо “бидъат-”ҳо олуда шудани ислом, ки аз ҷониби салафия ҳамчун далели бозгашт ба “исломи ноб” истифода мегардад, аз нигоҳи илмӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст, ба мисли муборизаҳои сиёсӣ барои ба даст овардани ҳокимият дар хилофат; бахшҳои каломӣ, ки аз ихтилофҳои ақидавӣ дар Қуръон ба миён меомаданд; муборизаҳои озодихоҳии халқҳо ба муқобили истибдоди араб; ба фарҳангҳои гуногун рӯ ба рӯ омадан ва мутобиқ шудани ислом бо муҳитҳои иҷтимоӣ-фарҳангии дигар.

- бори аввал исбот карда шудааст, ки муборизаи салафия ба муқобили ақлгароӣю илму фалсафа ва ҳар намуди дигари бо ном “бидъат” барои ҳифзи руҳи арабии ислом ва ҳимояи давлатдории араб мебошад.

- бори нахуст муносибати ислом ба оини зардуштия, ки муносибати исломро дар кулл ба фарҳанги миллию дунявии мардумони эронтабор муайян карда, имрӯз ҳамчун сарчашмаи ғоявии муносибати салафияи ифротӣ ба фарҳангҳои милли хизмат менамояд ва хусусияти арабӣ доштани идеяи космополитизми исломро фош месозад, ба таври мушаххас ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

- таҳқиқи таълимоти М. Ғазолӣ нишон дод, ки муборизаи ӯ ба муқобили илму фалсафа дар доираи “мазҳаби салаф” (“салафи солеҳин”), андеша рондану амал кардани вай бо мақсади эҳёи салафияи давраи исломи ибтидоӣ ва давлатдории туркони салҷуқӣ будааст.

- дар рисолаи диссертатсионӣ таъсири ҳанбалия ва афкори Ибни Таймийя ба равияҳои нави исломи радикалӣ, ки ба мероси арабӣ ва арабизм таъя мекунанд, ба мисли ваҳҳобия, ихвон-ул-муслимин, ҳизбуттаҳрир ва ғайра бори нахуст ҳамаҷониба баррасӣ шудаанд.

- дар раванди таҳқиқи масъала ошкор гардид, ки зуҳури салафияи иртиқоӣ ва ривочи он танҳо таҷассумкунандаи ормони арабгароён барои эҳёи давлати муттамаказ набуда, он аз ибтидо силоҳи идеологӣ-сиёсии қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ барои ҳифзи мановеи геосиёсӣ ва геоиқтисодии онҳо дар ҷаҳони ислом низ мебошад.

- бори нахуст роҳҳо ва воситаҳои воридшавии равияҳои радикалии исломӣ ба ҳаёти динии Осиёи Марказӣ, ба вижа, Тоҷикистон мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтаанд.

- дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки салафия худро зидди мазҳабгароӣ дар ислом медонад, вале худ мазҳаби хосро дар ислом ташкил дода, дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегардад. Дар Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ асосан салафияи тақфирӣ-ҷиҳодӣ паҳн гардидааст. Зеро он қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ки дар ин кишварҳо манфиатҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ доранд, маҳз ба паҳн кардани ҳамин шакли салафия манфиат доранд.

- зимни таҳқиқот ошкор гардидааст, ки салафия ва ҳамаи дигар ҷараёнҳои нави сиёсӣ-динӣ дар ҳамаи шаклҳои онҳо барои давлати миллию дунявӣ ва фарҳанги милли хатарнок буда, метавонанд амну суботи ҷомаҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистонро, на танҳо вайрон созанд, инчунин ин кишварҳоро дар ҳолати бозмондагӣ нигоҳ доранд.

Нуктаҳои асосии диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, хеле ҷолиб буда, аҳаммияти илмӣ ва амалии масъалаи таҳқиқотро баръало нишон медиҳанд:

- ваҳҳобия дар раванди аз ҷониби Ғарб пош хӯрдани Империяи Туркони Усмонӣ силоҳи динӣ-идеологӣ будани худро исбот кард, он минбаъд низ ҳамчун як ҷараёни исломии ифротӣ дар барангехтани низоъҳои дохилӣ дар ҷаҳони ислом нақши калон бозида, аз тарафи Ғарбу Амрико бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ истифода гардида, барои ба ҷанги шаҳрвандӣ кашидани Тоҷикистон дар солҳои 90-уми садаи XX низ саҳм гирифт. Дар замони муосир бошад, бо пуштибонӣ ва дастгирии молиявии баъзе кишварҳои қудратталаб ва гурӯҳҳои манфиатдор салафия дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ босуръат паҳн мегардад. Албатта, асосан ба манфиати ҳамон қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ки паҳншавии салафия ба манфиатҳои геосиёсӣ геоиқтисодии онҳост.

- ваҳҳобия тавассути тарғиби идеяи эҳёи “исломи ноб” ва мубориза бо ширку бутпарастиву динҳои дигар хусусияти бунёдгароӣ касб карда, бо экстремизму терроризм саҳт пайваст шуд ва бо ҳамин сифаташ тавонист ба ташкилоти хадамотҳои махсуси давлатҳои абарқудрат табдил гардад. Қудратҳои ҷаҳонӣ дар симои ваҳҳобия силоҳи идеологиеро дарёфтанд, ки тавассути он метавонанд ҷаҳони исломро, ки дар он мусулмонон ба равияю фирқаву мазҳабҳои мухталиф ҷудо шуда, ҳамдигарро бо “бидъат”-у “куфр” гуноҳкор месозанд, низоъҳои

дохилимазҳабӣ кашада шаванд, кишварашон дар ҳолати бозмондагӣ нигоҳ дошта шавад ва тобеи кишварҳои соҳибнуфуз бошад. Инро ҳаводиси “баҳори араб”, ҷангҳои Ироқу Сурия, таъсири “Давлати исломӣ” ва ғайра, ки дар даргирии онҳо саҳми салафияи тақфирӣ-ҷиҳодӣ кам набуд, равшан нишон медиҳанд. Ин раванд дар диссертатсия бо далелҳои муътамад ва мисолҳои зиёд исботи худро ёфтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро, пеш аз ҳама, равиши диалектикий таҳлили ҳодисаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва усули муқоисавӣ-таърихий сарчашмаҳои исломӣ аз таҳқиқотҳои муҳаққикони ватанӣ хориҷӣ, ки ба масъалаҳои диншиносӣ, исломшиносӣ, ба мавзӯи пайдоиши салафия ва таҳаввули он дар давраҳои гуногуни таърихи ислом, бахусус дар бораи ваҳҳобия ва таъсири он ба пайдоиши ҳаракатҳои радикалӣ дар ҷаҳони ислом, робитаи бунёдгароии исломӣ бо салафия бахшида шудаанд, ҳамчунин санадҳои ҳуқуқие, дар онҳо талаботҳои сиёсати ҳукумати Тоҷикистон дар соҳаи дин дарҷ шудаанд ва паёму суҳанрониҳои Пешвои миллат доир ба мубориза ба муқобили падидаҳои экстремистӣ ва эҷёву ҳифзи арзишҳои миллӣ бахшида шудаанд, ташкил мекунанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро методҳои умумиилмӣ, умумифалсафӣ, аз ҷумла равиши гипотетикӣ-аксиоматикӣ, ягонагии мантиқию таърихий методҳои муқоисавӣ ва герменевтикӣ ташкил медиҳанд, дар мавридҳои зарурӣ равишҳои хусусии илмҳои таърихийю ҷомеашиносӣ низ истифода шудаанд.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таҳқиқоте мебошад, ки онро муаллиф мутобиқи вазифаҳои навгонии дар кор муайяншуда ва нуктаҳои илмӣ барои дифоъ пешниҳодшуда дар таъриба сарчашмаҳои исломӣ, осори намояндагони ҳаракати салафия, имомони мазҳабҳои исломи суннӣ, осори илмие, ки доир ба ин мавзӯ навишта шудаанд, анҷом додааст. Саҳми шахсии доктараб дар таҳлилу баррасии илмӣ нуктаҳои муҳимми таълимоти салафия, фаш кардани моҳияти иртиҷоӣю зиддимиллӣ ва ифротии он, нишон додани зарари хатарҳои он ба ҷомеаи дунявӣ, ба хусус ҷомеаи Тоҷикистон ва истиқлолияти он, мебошад. Натиҷаҳои илмӣ диссертатсия, хулосаҳои назариявӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшуда, навгонӣю истифодаи методҳои мувофиқи назариявӣ ва умумиилмӣ, тавсияҳо барои истифодаҳои амалии диссертатсия дастоварди бевоситаи муаллиф мебошанд.

Номи мавзӯ, сохтор ва таркиби диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси 09.00.14 - Фалсафаи дин ва диншиносӣ мувофиқ мебошад.

Дар маҷмӯъ диссертатсияи Нурулҳақ Қамар дар мавзӯи «Салафия: назария ва амалия» ҷиҳати дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.14 - Фалсафаи дин ва диншиносӣ пурра мувофиқат менамояд. Диссертатсияи мазкур аз рӯи сохтори худ ба талаботи муқаррарнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад.

Диссертатсияи Нурулҳақ Қамар дар мавзуи «Салафия: назария ва амалия» ҷиҳати дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафӣ аз рӯи ихтисоси 09.00.14 - Фалсафаи дин ва диншиносӣ кори мустақилона ва анҷомёфта буда, барои Ҳимоя ба Шурои диссертатсионии 6D.KOA-029 тавсия карда мешавад.

Хулоса дар ҷаласаи кафедраи диншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон қабул шудааст. Дар ҷаласа 16 нафар, аз ҷумла, 8 нафар доктори илм аз донишгоҳ иштирок доштанд. Натиҷаи овоздиҳӣ: «тарafdор» - 16, зид-нест, бетараф-нест. Сураҷаласаи № 8 аз 09. 04.2024 .

Раисикунанда:

**Профессори кафедраи диншиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
доктори илмҳои фалсафа, профессор**

Зиёев И.Ф.

**Котиб, номзади илмҳои
фалсафа, дотсент**

Қаландарзода М.И.

**Имзои профессор Зиёев И.Ф. ва
дотсент Қаландарзода М.И. - ро
тасдиқ менамоям:**

**Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои
махсуси ДМТ**

Тавқиев Э. Ш.

15.04.2024